

«НЕХАЙ ТРУДИ І ПОМИСЛИ ЩОДЕННІ ДАРУЮТЬ НАМ ВІДРАДУ У ЖИТТІ»

(Й.В. Гете).

Сторінками видання «...Тому, що ти – поет:
антологія віршів українських поетів-науковців»

«Поезія становить собою один із найцінніших дарів Духа людини, щоб утішити її в клопотах, понурості і в темноті матеріального існування». Вірогідно, що ці слова відомого українського письменника Василя Барки узяв собі за девіз упорядник видання «...Тому, що ти – поет: Антологія лірики українських поетів-учених» – професор Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка, «композитор художнього слова» Юрій Іванович Ковалів, приділивши увагу величому та величезному періодові розвитку української літератури: кінцеві XV – початкові XXI століть, його суперечностям та найвагомішим художнім здобуткам, одним із яких і є поезія митців-науковців.

10 квітня цього року господарі та гості Мистецького салону Київського національного університету імені Тараса Шевченка могли відчутти, як на їхніх очах народжуються нові мікросвіти поетичного слова, нові планети, якими, мов казковий Маленький принц, подорожує душа кожного. І наяву бачить, як баобаби грубих слів відступають перед тендітними трояндами справжньої лірики, що йде від серця до серця...

У перекладі з грецької мови слово «антологія» означає «збирання квітів». З сивої давнини відомі «Вінець», або «Грецька антологія» – велика книга, до якої увійшли епіграми 50 еллінських поетів від Архілоха до Мелеагра; японські «Манйошю» та «Кокіншю», завдяки яким європейці познайомилися з жанрострофою танка; близькосхідні тезкіре, які склалися не лише з прозових і поетичних творів, а й із есеїв про їхніх авторів, а тому являли інтерес як наукові видання. Вочевидь, найкраще принцип компонування антології сформулювали давні китайці, порівнявши її з писанням пейзажу: як у природному краєвиді бувають красиві і некрасиві фрагменти, так само в поетичному ландшафті, поряд з досягненнями, мають бути і поезії, що не завжди відповідають найвищому рівню, але вони створюють загальну картину, – якщо їх вилучити, вона вийде неповною.

У сучасному світі антологія є не лише підсумком певного періоду, способом презентувати літературу у визначених часових, вікових, гендерних, родо-жанрових та інших координатах. Це може бути й «трамплін» для автора, особливо молодого, у велике письменство, де він обов'язково знайде свою нішу, свою тему, свої зображально-виражальні засоби для її втілення. На Сході кажуть так: «Темряви немає, є відсутність світла; зла немає, є відсутність добра; невіри немає, є відсутність віри». Тож кожен, хто стане справжнім письменником, розширить коло тих, хто несе світло, добро та віру.

Мозаїка термінів та метафор – так можна схарактеризувати добір професором Юрієм Ковалівим віршів для нового антологічного видання. Завдання перед упорядником стояло титанічне: з належним тактом, особливо щодо тих поетів, які, за його образним висловом, «уже гомонять із Богом», обрати вірші, котрі представили б конкретну постать і як творця української поезії, і як науковця – фахівця у тій чи тій галузі точних, природничих, гуманітарних наук.

Відтак до збірника увійшли твори митців, які успішно поєднували чи поєднують дві сфери духовно-інтелектуальної діяльності: вони є авторами фундаментальних наукових праць і водночас збагатили українську лірику власними неординарними творами. А у надзаголовок книги винесено цитату з сонета Ігоря Качуровського, останні терцети якого звучать так:

*...Хоч ти плазуєш псом до панського підніжжя
І ночі присвятив науці чорнокнижжя,
Сплітаючи діла в один гарячий сплет,*

*Хоч на твоїй путі отруйне зло цвістиме,
Та і найтяжчий гріх, і злочин непростимий
Тобі прощаємо, тому що ти – поет (с. 68).*

«...Тому, що ти – поет». І в цих словах лунає батьківська поблажливість до науковця-віршувальника, який насмілився заримувати хід хімічного експерименту, спостереження за життям рослини або тварини, таємницю творення літератури або й навіть ланцюгову реакцію – тобто все те, про що заведено би говорити прозою. Проте усі вчені – хто свідомо, а хто й несвідомо – актуалізують давню традицію, згідно з якою виклад наукових теорій мав вестися саме віршами. Адже, окрім суто естетичної насолоди, вірш має і мнемонічну функцію, якою він завдячує метрові та рими – і все це сприяло кращому розумінню наукового матеріалу. Тому, хоч би яку «перлинку» у своїй творчій лабораторії викохав науковець, аби потім поділитися нею з читачами – і фахівцями, і нефаківцями у конкретній галузі досліджень, – усе це можна прилучити до великого метажанру наукової поезії.

Як відомо, наукова поезія – різновид літературної творчості, в якій думка виявляє нерозривну естетичну єдність раціональної й ірраціональної первин, а наукова компонента визначає зміст твору, напрям розвитку ліричної теми. За визначенням естонського кібернетика Г. Хільмі, «наукова поезія – не цяцькування й не переклад уявлень науки на іншу, доступнішу мову, а доповнення наукових уявлень такою інформацією, що не передається лише логічними засобами, а досяжна й для образного мислення».

Варто згадати актуальні в наш час теорії Олександра Потебні, який висхідним типом мислення уважав *мітичний* – притаманний усім людям, які «стоять на певному ступені розвитку думки». Своєрідність мітичної свідомості Потебня бачить у нерозчленованості образної та понятійної її сторін: згідно з цим, можна твердити, що кожен художній текст є мітичним, якщо в ньому

наслідування змісту або ідеї поєднується зі збереженням образного характеру. Другим типом мислення є *поетичне*, характерною ознакою якого є перетворення думки, вираження значення за допомогою образу. Цей конкретний образ не є копією, «фотографією» об'єктивної дійсності, а результатом узагальнення, тобто зняття з чуттєвого образу тих рис, які потрібні для цього узагальнення. Третім типом мислення є *наукове*, пов'язане з переходом від поезії до прози й переважання значення над образом. При цьому притаманна першим двом типам образність у деяких словах зникає, оскільки ці слова втрачають свій третій елемент – уявлення, або внутрішній знак значення.

Проте мова в цілому лишається образною, адже нові слова творяться постійно (а зараз – особливо інтенсивно), і то більше, що дієвіша думка в мові. Інакше кажучи, мітотворець із часом переростає у поета, поет – у науковця, але й той, і другий у своєму умінні бачити та перетворювати світ у Слові сходять до постаті мітотворця. Ці три точки хотілося б поєднати не традиційним «трикутником», а лінією у вигляді кола: вона символізує сув'язь усіх трьох іпостасей в одній особі й водночас позначає колообіг мотивів і образів в індивідуальному стилі кожного окремого поета.

Потяг до первісного синкретизму мистецтва та науки визначає засади індивідуальної поетичної практики, які І. Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості» сформулював так: «Можливість репродукції вражінь, які колись безпосередньо торкали наші змисли (чуття)... Одна... ідея викликає за собою іншу, ті знов... викликають дальші ряди ідей і так без кінця». Так, на думку митця, сенсорні образи, поєднані в асоціативних комплексах, дозволяють ставити й вирішувати актуальні екзистенційні проблеми співвідношення наукового та поетичного світогляду, буття та творчості, добра та зла, взаємин людини та довкілля.

Архітектоніка Франкової наукової поезії (а в антології «...Тому, що ти – поет» представлено найбільш характерний твір цього метажанру – «Мамо-природо!..» з циклу «В плен-ері») відповідає навіть сучасним вимогам до композиції наукової статті. Порівняймо:

1. **Постановка проблеми:** *Мамо-природо! // Хитра ти з біса!.. // Уяву вабиш вічності фантомом, // а даєш нам на страву моменти...*

2. **Перегляд основних положень, виділення невирішених частин загальної проблеми:** *"Пора би покинуть старії шаблони, // добрі для всяких амеб, протозоїв, // ехінодермів і міксоміцетів!..*

3. **Формулювання мети й завдань дослідження:** *Тож час би, мамо, // ... створити рай такий, як слід: // не дерева, грушки, і ябка, й фіґи, // а рай в його [чоловіка] нутрі, // гармонію чуття та волі, // думок і діл, бажання і знання...*

4. **Виклад основного матеріалу дослідження:**

а) *тисячоліття ти... манила у безмежній пустині...;*

б) *за десять тисяч літ важкої праці... доходимо // до тої точки, до якої кицька // доходить за п'ять хвиль;*

в) *ми... пізнали зблизька твій варстат, // пізнали, як господарюєш ти...;*

г) *І – що найвище – ми // самих себе відкрили!..*

5. Висновки та перспективи подальших досліджень: *Нехай життя – момент // і зложене з моментів, // ми вічність носимо в душі!..* (с. 36-41)

У pendant до Франкової «Мами-природи...», а заразом і до «Секретів поетичної творчості», звучить уміщений на сторінці 43 вірш «Ох, арабські фоліанти...» Агатангела Кримського. Його ліричний герой утілюється в постаті ученого, про що свідчить скрупульозно укладений «реєстр» квітів, кущів і дерев:

*Під вікном ростуть банани,
Шелестять високі пальми,
Мирти, фіги і платани.
Є й мигдаль ясно-зелений,
Єсть і сивая маслина,
І акація рожева,
І смолиста кедрина...
Пахнуть рожі й базилики,
Туберози і фіалки,
Й наркотичнії гвоздики...*

Наукова поезія, на думку Валер'яна Поліщука, «найкраще може виявити правду дійсності», оскільки лише так можливо «вилуцтити зерня істини і позначити його мікронним, нутряним різьбярнням». Для української наукової думки першої половини ХХ століття ця теза, оправлена в образні вислови, видається доволі закономірною. Хоч яким жанрово-стильовим розмаїттям вирізнялася лірика доби модернізму, однак її представники – символісти Богдан Лепкий і Василь Пачовський, неокласики Микола Зеров, Павло Филипович, Максим Рильський, Юрій Клен, Михайло Драй-Хмара, імпресіоністи Михайло Доленго та Павло Тичина, «пражани» Олекса Стефанович, Леонід Мосендз і Олег Ольжич – долучилися до розвитку не лише гуманітарних, а й природничих наук. Із віршів, які увійшли до рецензованої антології, кристалізується не лише реалії життя поетів («І знов обвугленими сірниками...» М. Драй-Хмари, с. 50; «Зродились ми великої години...» О. Бабія, с. 57; «Був же вік золотий...» О. Ольжича, с. 63-65), а й особливості формозмісту їхнього творчого доробку («Закучерявилися хмари...» П. Тичини, с. 52; «Тріпоче сокіл...» М. Рильського, с. 55; «Пильніше й глибше вдуматися в себе...» М. Бажана, с. 61-62; «Сковорода» Ю. Клена, с. 54).

І якщо звернутися до строфи Миколи Бажана:

*Безкрайність барв, речей, понять і тонів,
В тільця клітин впресована, стає
Мільярдами й мільярдами нейронів,
Що в блискавках стрибків і перегонів
Могуття випробовують своє, –*

у ній можна відчитати інтерпретовану через складні наукові терміни філософему «цілий світ у краплі води», котру небезпідставно визнають квінтесенцією поетичного світобачення.

З другої половини ХХ і особливо у першій чверті ХХІ століття, в міру розвитку наук і технологій, відбувається й застосування їхніх методів дослідження для показу довкілля в поезії. З одного боку, кожна наука отримала свій віршовий вияв, а з другого – зростає кількість науковців, які втілюють свої погляди у поетичній формі.

Не можна не спостерегти, що одним з основних засобів творення стилю сучасної наукової поезії стає **уособлення**. Адже метафорика, яка породжує персоніфіковані образи, спричинилася, з другого боку, й до виникнення цілих масивів у терміносистемах, наприклад ботанічній (*черевички зозуліні, липа серцелиста, нечуйвітер, дзвіночки, брат-і-сестра, люби-мене-не-покинь*) та метеорологічній (*схід і захід сонця, бабине літо, око бурі, сонячна корона*). Уособлення, вжите в творах поета-науковця, дає авторові змогу виразити прагнення до відновлення прадавнього синкретизму науки та поезії. Наведімо декілька цитат із антології «...Тому, що ти – поет»:

Речення вулиць порожніх завершив ліхтар знаком питання.

Куди ми йдемо? Хто нас чекає поміж оглухлих вогненних крижсин?

Прірва очей. Брила ночей, що навік перекрила світання.

Залишки Бога останні.

Чи, може, – наші з тобою, де тіні бредуть навздогін (Юрій Ковалів, с. 234)

Колише вітер ніжно сон-траву,

Колише не минає, хоч минуло:

Ворушить бадилляночку живу,

Зворушує і душу вкрай нечулу.

У рай їй промальовує шляхи,

Як натяки, немов «черти і різи».

Туди не має доступу лихий,

А спомин там вподібнюється бризу... (Надія Гаврилук, с. 137)

– Пане Тюльпане,

Вам банно?

Довкола ж Вас, пане,

Тюльпанно!

– Тюльпанно довікола,

Тюльпанно,

Та нікому мовити:

«Панно»... (Богдан Мельничук, с. 299-300)

...Тут хронос пахне хроном,

Підземний юний дід.

А там горишнім громом

Каштани б'ють з орбіт... (Анатолій Ткаченко, с. 533)

Характерно, що величезна кількість представлених в антології авторів свої почуття та думки воліють викладати у сонетній формі. З моменту виникнення сонета склалися його жанрові обмеження: *піднесена лексика та інтонація; точні й рідкісні рими; заборона на анжамбемани та на повторення повнозначних слів*. Усе це утверджувало сонет як жанр інтелектуальної поезії.

Саме у сонеті, завдяки його формальній стійкості та стрункості, митець-науковець реалізує прагнення до досконалості, естетичної викінченості. Навіть якщо це сонети експериментальні – писані відмінним від п'ятистопового ямба розміром, із незвичайними сплетами рим чи й узагалі неримовані, або збудовані на грі слів, – наприклад, «Сонет вдячності» Івана Світличного (с. 74), «Нарциз» Богдана Рубчака (с. 75), «Етюд зі снігом» Віктора Неборака (с. 330), «Сонетії» (с. 283-284) та «Автор до Величковського» (с. 286) Івана Лучука, «...синьоліт ліхтарів синьоирій» (с. 302) і «А коло тіні – толока...» (с. 305) Анатолія Мойсієнка, «–Сон? – Ет!..» та «Синет» Анатолія Ткаченка (с. 537-538). Хоча здебільшого учені-сонетярі тяжіють до класичного інваріанта, взірцем чому є твори «Самоозначення» Миколи Зерова (с. 51), «Сковорода» Юрія Клена (с. 54), «Тріпоче сокіл...» Максима Рильського (с. 55), «Роджер Бекон» Михайла Доленга (с. 56), «Голуб серед ательє» Олега Зуєвського (с. 69), «Орфоепія» Миколи Кодака (с. 82), «Сила» Богдана Мацелюха (с. 287), «Дерева печалі» Андрія Содомори (с. 491), «Андріївська церква» Максима Стріхи (с. 506), «Південний Крим укритий первоцвітом...» Надії Гулої (с. 153), «Редакторський сонет» Олени О'Лір (с. 347), «Нова Англія» Ольги Смольницької (с. 483), «У винному погребі «Магарач» Наталії Науменко (с. 316) та інші.

Сьогоднішній сонет не має жодних тематичних обмежень і здатний, як свідчать найкращі його зразки, зокрема уміщені в аналізованій антології, відтворювати все різнобарв'я життя та науки, всі відтінки людських почувань та думок. Адже тут, окрім сонета традиційного, основою якого є лірико-філософський роздум, подибуємо й сонет описовий, сонет-інвективу, сатиричний сонет, сонет-присвяту – одне слово, всі можливі сюжетно-емоційні різновиди поетичного мовлення.

Не меншою за обсягом є в антології «...Тому, що ти – поет» компонента верліброва. І чуттєві образи, які віддавна були головним джерелом інформації про навколишній світ, і наукова термінологія як один із шляхів освоєння світу, і філософема як результат цього мисленнєвого процесу вводяться у сконденсовану й водночас відкриту вільну форму, де завдяки внутрішньому ритмові – позначникові руху думки ліричного героя – в повному обсязі реалізується їхній сугестивний, художньо-світоглядний потенціал.

Закладена Франковою «Мамою-природою...» верліброва традиція української наукової поезії, продовжена у доробку закарпатця Федора Потушняка («Жінка в чорнім узенька безконечність» як спроба філософського узагальнення на основі образності живописного твору, с. 66-67), особливо яскраво виражається у ліриці сучасників. Це передусім філологи, до чийх

наукових інтересів входить, зокрема, і верлібр, – Борис Бунчук («Жабокрики біля Тлумача», с. 122), Олена Галета («Пустеля», с. 142-143), Людмила Грицик («Друзі», с. 150; «Молитовне», с. 151; «Так голосно мовчить ліс...», с. 152), Дмитро Дроздовський («Паперова людина», с. 177-181), Тадей Карабович («Таш», с. 203; «Зелені свята», с. 207-208), Світлана Кирилук («Світло пустель», с. 216-219), Ростислав Мельників («Поїзди моєї республіки», с. 291), Олена Пашук («осінь», с. 383). А серед представників інших наук майстерними верлібристами виступили педагог Лідія Повх («Тимчасовість», с. 403), філософ Анатолій Дністровий («Черепаха Чарльза Дарвіна», с. 173-174), політолог Микола Рябчук («Прямолінійні вірші», с. 440-447), психолог Микола Слюсаревський («Пейзаж у русі», с. 476-477).

Особливо варто наголосити на представлених в антології «...Тому, що ти – поет» віршах про війну, яка триває з 2014 року і яку дехто справедливо називає «національно-визвольною». І якщо співавтори видання, філологи Олександр Хоменко та Олексій Сінченко, саме в ті дні, коли книга готувалася до виходу у світ, боронили нашу незалежність зі зброєю в руках, науковці тилу (Ірина Зелененька, Віктор Крупка, Оксана Куценко, Тетяна Нечай, Олена О'Лір та інші) вливали свої найсильніші емоції – співчуття до загиблих, ненависті до ворогів, побажання Божої охорони воїнам-захисникам – у віршовані рядки. Але й у цих, у буквальному значенні слова кров'ю писаних рядках відчувається переможна хода Любові до Слова, як і перекладається філологія:

Це сирени не ті, // Що колись Одиссея чекали.

Воском вуха від них не заліпиш, як стогнуть вони.

Сам до щогли прив'язаний, будеш чекати металу,

Вибухової хвилі диявольської глибини...

...Як тривоги відбій – // Перестануть волати сирени,

Чути дзвони соборні // І плин вертикальний Дніпра...

(Ігор Павлюк, «Сирени і дзвони», с. 366-367).

У поетичному діалозі стрілися представники різних поколінь, проте щиро залюблені у художньому слові. І, як справедливо зауважив «диригент» поетичного концерту, доктор філологічних наук, автор-упорядник антології Юрій Ковалів, наука і поезія – «два крила, які дають поштовх до творчого лету».

У викладенні поетичних узагальнень митець-науковець, відповідно до логіки художньої мови, здатен сполучити абстрактні схеми та уявлення науки із силою і красою поетичного образу, який значно поглиблює їхній зміст. Поезія – це душевний стан людини, закоханої в іншу людину, в своє довкілля, в свою роботу... Саме закоханість допомагає створити поетичне бачення світу, а вже творчий задум автора, особливий стиль його мислення підкаже, яку форму – чи віршову, чи прозову, чи драматичну, чи есеїстичну – обрати, аби виплекати в ній свій неповторний образ довкілля. Очевидним є те, що самі автори, представлені у розкішному антологічному виданні, – досвідчені вчені (філологи, політологи, лікарі, біологи); відтак вони знаходять нестандартні шляхи образотворення... «тому, що всі – поети!»

Наталія НАУМЕНКО

доктор філологічних наук, професор,
член Національної спілки письменників України,
співавтор антології «...Тому, що ти –поет».